

KISEBBSÉGI EGYHÁZAK ÉS A SZÓRVÁNY

Töprengések a gondozásról, megtartásról és kutatásról

Vetési László

BEVEZETŐ

A tanácskozás egyházi feladatait felvezető alapszöveg kiemelt feladatként az „egyházak és a szórványmegtartás, egyházi szórványgondozás” kérdéskörét jelöli ki, és a kutatási feladatok mellett és helyett elsősorban a cselekvési, mentési irányokat, a cselekvés eszközeit és túlélési praktikákat határol be. Ennek megfelelően témánkhoz hűen elsőként a kérdéskör és gondozás elvi alapjait kell számba venni, és a felvezetőben szereplő másik kiemelt és szinte legfontosabb kérdést, a belső nyelvhasználatiakat. A megjelölt fő témák közül ez az egyedüli, amely a felvezető szöveg szerint is elsősorban nem tudományos kérdéseket céloz meg, hanem gyakorlatiakat, „szórványmegtartást”, „egyházi szórványgondozást”. E kérdések kibontása mellett felvezetőmben majd meg kívánok határozni néhány elvi és kutatási jellegű feladatot is, melyek bőven várnak megoldásra.

Egyház és szórvány – az elmúlt tizennégy év alatt jó néhány konferenciát szerveztünk már, előadást is tartottunk erről a témáról. Felvázoltuk az elvi dolgokat, dicsértük az egyházakat, elmondtuk a jelszavak és sztereotípiák szintjén, hogy az egyház a szórványmunka letéteménye, „a nemzetmentő” stb. Kijelöltük a cselekvési irányokat, felsoroltuk a gondokat, üzentünk az illetékeseknek, legtöbbször magunk magunknak, aztán maradt minden a régiben: előrelépés, megoldási eredmény nélkül. Ha vannak nagy kisebbségi *tematikus közhelyek* – anélkül, hogy bárkit is sérteni szeretnének –, lassan ez is, a *diaszpóra-beszédmod* is korunk nagy etnikai közhelyeinek kategóriájába tartozik.

TÖRTÉNELMI HELYZETKÉP ÉS EGY KIS VISSZATEKINTÉS

Az elmúlt évszázadokban a szórványkérdés beszédmódja és cselekvési módja is – a magyar királyságé, az állampolitikai szint megszólalása a nyelvi-etnikai veszélyeztetettség kérdésében is – alapvetően egyházközpontú volt. Ismerjük „szórványromantika” klasszikus nagy személyiségeit és alkotásait, a Petrás Incze János, a Czelder Márton, Földes Károly, Makkai Sándor, Nyíró József munkásságának hatását a magyar közvélemény megdöbbenésére. Valamennyien papi emberek voltak. Ők szóltak, mert ők éltek a problémák közelében.

A kérdések kezelését az is nehezítette, hogy az egyházi nyelvhasználatban évszázadokon át elsősorban a mitikus beszédmod működik. A szószéki *szór-*

ványmitizmus, ha nem is vezetett eredményre, de életben tartott egy gond- és feladatkört, de egy jelképrendszert is. Erre évszázadokon át nagy szüksége volt a magyarságnak. Koós Ferenc regáti visszaemlékezései és emlékiratai, Czelder Mártonnak a korabeli egyházi sajtóban közölt sorozatai óta, a Rákosi Viktor- és Nyíró-regények óta az egyház volt és lehetett a *magyar diaszpóra-kérdés neuralgikus kezelési pontja*. Az egyház tartotta életben a kérdést, de az ehhez fűződő szórvány-, Mezőség-, jajszó- és pusztulásirodalmat is. Czelder jogosan lett a Moldva-oláhországi püspök önjelölt, és gyűjtött ehhez tábor magának. Lehet hibáztatni messianizmusáért, kemény ambícióiért, de az igaz, hogy egyháza hivatalos támogatási és stratégiai szinten sem akkor, sem később nem ébredt rá a helyzetre, nem emelkedett a cselekvés magasságába.

SZÓRVÁNYGONDOZÓ LELKÉSZ A DIKTATÚRÁBAN

Annak ellenére, hogy sokarcú feladatnak látszik az egyház szórványküldetése, a diktatúrában az egyházak vezetése évtizedekig többnyire lokális kezdeményezésként, a helyi közösség és lelkész helyzetmegoldó képességre alapozva kezelte a kérdést. Voltak bizonyos szélső határok, be voltak jelölve a szögesdrótok: nem lehetett részt venni a közéletben, a közösség- és művelődésszervezésben, de az egyház belső szolgálati területein virtuális szabadság volt. A lelkész elvégzett mindent, amit a saját lelkiismerete szerint szakrális munkája szerint abba begyűrűzve talált, és úgy gondolta, hogy nem éri el a politikai számonkérés szögesdróttjait. A szakrális feladatok között a *belső megérezésre épült a belső szabadság*. A lelkész, ha ereje, ügyessége engedte, elmehetett a belső munka maximumáig, máshol pedig a szakrális minimum alatt teljesített. A félénkebbeknek és a hanyagoknak megnyugtató is volt, hogy nem lehetett dolgozni, mert nem engedi a hatóság. Szabad volt nem dolgozni.

A diktatúra egyházvezetése lényegében magára hagyta a szórványgondozó lelkészeket is a saját ügyeskedéseikkel harcolni és átfogható szolgálati területeiket magánúton bejárni. És ehhez legjobb esetben adta a hallgatás és szembehunyás támogatását. Ez is valami. Ott „lent” az Isten háta megett mindenkinek addig terjedt cselekvési és szórványmentési szabadsága, amíg lelkiismerete és ügyessége, leleményessége. Ama láncos kutya, amelyiket fojtogatja, ha nekifeszül a láncnak, és mégis naponta beméri szabadsága határait (Sütő András). Kevesen léptek át azonban merészen a szakrális keret szögesdróttjain. Kevés lehetőség maradt a közösség szervezésre, a templom, parókia kapuin túllépő cselekvésre. Mégis, sok mindent lehetett cselekedni.

Erre a korszakra tehető két olyan fontos szórványlépés, mint a Kárpátokon kívüli református gyülekezetek lelkészi állásainak újjászervezése Bákóban és Galacon 1974-ben. És a Bukarest *patyomkin felfuttatása*: a lebontott templom mellett a szinte egyedülálló templomépítési és gyülekezeti szolgálati tér, két templom építése, kialakítása. Természetesen itt nem felejthetjük el az akkor a külső megítélésre különösen érzékenyen reagáló román politikai érzékenységet. Itt nem tagadható, hogy bukaresti építés elsősorban nem a belső ügyeske-

dés sikere, hanem a román külpolitikai imázs és kirakatépítés reklámtevékenysége volt.

Minden gond ellenére a legnagyobb történelmi tett, hogy az egyház tartotta életben a belső veszélyhelyzet és a nemzeti szórványgondok teljes fogalomkörét. Itt a hitépítés egyet jelenthetett a nyelvi gondok közti szolgálattal is. Ebben elévülhetetlen érdemeket szerzett az egyház. De nem szabad elfelejteni azt sem, hogy *a kérdésről egyedül itt, az egyházban lehetett beszélni*, olykor direkt módon is, és nem feltétlenül ezópuszi nyelven, olykor egészen meredeken, rejtjelezett beszédmód nélkül.

Evtizedeken át néhány jelentős személy élte a kérdés jelkép- és mítosztárát. Ők ezt a *folklorizálódott szórványkérdés* nyelvezetében belső vagy nyílt egyházi titokként őrizték és adták tovább. Néhány jelképrejű személy arca, munkája, személyisége élt és éltetődött tovább. A magyarigeni Szegedi László, a nagysármási Herman János, Bányai Ferenc kőrői lelkész, később Kövesdi Kis Ferenc, Sárkány Ferenc tanítók. Az egyház többek között általuk használta ki azt az egyedüli lehetőségét is, amellyel még mindig felléphet a szakrális szférához kötődő *nyelvi-etnikai fegyvelmező erőként is*.

AZ EGYHÁZ A HAJSZÁLÉR, DE MIT VÁLLALHAT ÉS MIT NEM?

Onnan ered az egyház szórványgondozásának legitimitása, hogy ott él a nyelvi gondok közelében, ő a meghatározó intézmény és személy, ő a hajszálér, legtöbbször az egyetlen vagy épp az utolsó. *A kormányzatpolitikai közhely* határát súrolja már a téma, a kérdésfelvetés kiürült tartalma és üzenete is. Évszázada elmondjuk ezt, és az egyház nem kapta meg legitim történelmi helyét a kisebbségvédelmi munkában. A munkát mindig megkapja, de az ehhez szükséges anyagi és erkölcsi támogatást már nem.

Az egyik kérdés, hogy kapja meg az egyház azt az anyagi és szellemi segítséget, hogy ennek a feladatnak eleget tegyen. A másik egy elvi, kormányzati és politikai kérdés: ezt a támogatást folyamatosan kell vállalnia a mindenkori román és magyar kormánynak. A harmadik szakmai-gyakorlati: *alkalmas-e, és miben nem az egyház struktúrája a szórványmentés bonyolultabb, összetettebb, sőt, kényesebb kérdéseiben a helyi társadalom és ösztársadalom helyett eljárni*. Alkalmas lehet-e egy szakrális keretű (és olykor *szakrális korlátú*) értelmiségi erre a sokarcú és sokoldalú, feldaraboló és átfoghatatlan feladatra? Meddig szélesíthető a lelkész, az egyházi alkalmazású közösségépítő, pedagógus, népnevelő munkaköre, hol vannak a nagy oktatási, közéleti hiányterületek? És végül: szükség van-e a munkához a teljes civil szféra mozgósítására.

Számolni kell azzal is, hogy az egyház a mai *nagy kisebbség-közéleti elvárásokat*, a multifunkcionális, a nagy szociális és közéleti túlterheléseket nem fogja bírni. A szakrális teherbírás mellett a közösségépítés feladatterülete nem szélesíthető végtelenségig. Az animátori feladatkör igen, de a tényleges és teljes aktív lokális kisebbségi közélettervezés már nem. Pontosan be kell határolni, hogy meddig terjedhet ez a teherpróba.

HIÁNYZIK A TERVEZÉS

A kisebbségi egyház nagy gondja az is, hogy a szórványgondozásban a napi munka taposómalma mellett önmeghatározásával, *önnön fogalmi kérdéseivel* is küzdenie kell. Köztük kiemelten szórványmítoszaival. Itt először is még egy erőteljesen *pragmatikus cselekvési beszédmód* van használatban. A tervezési mulasztás elsősorban az egyházak felelőseinek mulasztása. A tervezői szint gyakorlatilag nem működik. Annyira nem, hogy elmarad minden távlati kezelés, prognózis, jövőépítő távlat. Az utóbbi másfél évtizedben az egyházaknál is alig készült valamilyen szabályozás, munkaterv, gondozási, dezolálási terv, veszendő értékek tervszerű számbavétele, begyűjtése. Helyi szinten minden lelkes elszüllyed a maga lokalitásába, a cselekvés mindennapjaiba, a megélhető gondokba, és nem lát távolabbra, tekintete még saját kistérségét sem fogja át. Munkáját a pragmatizmus, a dolgokat a helyi cselekvésminták, feladatok, tettek, saját *pusztulásélmények felőli közelítése* jellemzi, de sajnos az is, hogy ott le is blokkol. Ez vonatkozik az egyházi szórványtervezésekre is. Ezek legtöbbször – beleértve a magyar kormányok által szervezett egyházi szaktanácskozásokat, nagy konferenciákat is – siratófallá, élménybeszámolókká és panaszzuhatógokká süllyedtek, és ennek egyik szembetűnő példája többek között a „Magyarország 2000” esztergomi tanácskozás is, melynek dokumentumanyaga a maga élménybeszámolós nemében igen érdekes és döbbenetes olvasmány.

A felvezető előadás első egységének zárásaként úgy tűnik, hogy minden társadalmi és civil szférát erősítő igyekezetünk ellenére *az egyház közelében kell megtervezni a veszélyes régiók értelmiségi készletének feljavítását, rehabilitációját*. Nem lesz elég ereje sem a magyar kormánynak, sem a hazai erőforrásoknak arra, hogy két-, hárompólusú értelmiségi pályát tervezzen és rajzoljon meg a szórványban. Pedig nagy szükség volna a lelkes mellett a tanítóra és a szociális gondokat orvosló diakónusra.

A tervezéshez pedig nem hanyagolható el – sőt kötelező – a gyakorlatiassági és hasznossági szempont sem. Aligha van és aligha alakítható ki jobb, működőbb és olcsóbb struktúra a szórványok mentésére, mint az egyházhoz kapcsolt, annak rendszerére épített terv. Egy évezredes működő rendszerhez való „rákapaszzkodás”. Ehhez azonban többirányú tervet kell készíteni. Az eredményes munkához és a ténylegesen felmutatható eredményhez az egyház szórványszolgálata teljes rendszerét át kell nézni, vállalni kell: képzés, munkafeltételek teremtése, munka, felügyelet. Csupán az utolsó félév politikai szándékában érett meg a gondolat, hogy a kisebbségi egyház, a határon túl szórványt gondozó lelkes épp egyházi szolgálatáért kapjon végre rendszeres támogatást.

BELSŐ EGYÜTTÉLÉSI HAGYOMÁNYOK, KÖZÖS TEMPLOMHASZNÁLATOK

A második témánk: „Miképpen igazodnak a történelmi egyházak, a neoprotesztáns kisebbségi egyházak a szórványok nyelvi helyzetéhez, sajátos interferenciális, szinkretikus vallási szokásaikhoz, kultúrájukhoz (közös nyelvhasználat, prédikációs nyelv, többnyelvű prédikációk kérdése).”

A közös templomra és nyelvhasználatra a magyar, kisebbségi gyülekezeti közösségek között ebben a pillanatban három gyülekezetben van történelmi példa Erdélyben. A szász és magyar közös tulajdonú templom van a vármegyei, volt Felső-Fehér, ma Szeben megyei Bürkösön (a mellette fekvő, hasonló használatú ágotakövesdi templomot a 20-as években lebontották). Közös templom van, de teljesen kettéválasztott, önálló katolikus-református templomtesttel az ugyancsak Szeben megyei Mikeszásán. Közös templomot használnak a helyi református és unitárius közösségek az udvarhelyszéki Fiátfalván, külön meghatározott szakrális tárgyakkal: két úrasztalával, két orgonával (!) és harangokkal.

Újabb változatban már vannak egymásra utaltságból, szükségéből közösségre szervezett templomok is: Feketehalom, Nagyvárad-Szóllóhegy római katolikus-református, Magyarandrásfalva református-unitárius vagy az ún. beengedéses, átengedett templomok. Kőhalom temploma katolikus tulajdon, de indulástól is református és unitárius használatú. Emellett számtalan észak-erdélyi református templomban tartanak unitáriusok istentiszteletet, dél-erdélyi szász evangélikusban a reformátusok. Folyamatos és alkalmi átvételek elég gyakoriak az elnéptelenedett szász népességű Szászföldön, egészen alkalmi használat esete áll fenn a Szeben megyei Somogyomban, ahol az ortodoxok az építés idejére kérték el a szászok templomát.

Amint ismeretes, a román nyelvi közösségen belül ádáz harc folyik az ortodox és görög katolikus gyülekezeteken belül, de ennek ellenére is van néhány közösen használt templom. Interetnikus közös templomhasználatra az erdélyi magyar protestáns egyházakban évszázadok óta nem volt példa.

Ígazából e *templomközösségek* témakörét nem dolgozta fel senki (Páll Attila Csaba fiátfalvi lelkész írt erről egy második lelkészképzésű dolgozatot, de más helyzeteket is elemző kialakulásukat és működésüket már nem vizsgálta).

AZ ERDÉLYI MAGYAR EGYHÁZAK BELSŐ NYELVE

Katolikus egyház

Az erdélyi római katolikus egyházban a nyelvhasználatot szigorú egyházmegyei területi jurisdikciók szabályozzák. Ez az egyház speciálisan, indirekt módon oldja meg a szórványgondozást, mert ugyan nem nemzeti egyház, de magyar nyelvi alapon áll. Emellett ki kell szolgálnia a nem magyar híveket is. Tamás József segédpüspök a „Magyarság 2000” konferencián Esztergomban még azt jelentette, hogy Erdélyben 36 római katolikus gyülekezetben végeznek misét román nyelvet is.¹ Ez valószínűleg csak az önálló misére vonatkozhat, és ez a szám minden valószínűség szerint lényegesen nagyobb és folyamatosan növekvő.

A „másik nyelv” megjelenésének és felerősödésének okai igen sokrétűek. A katolikus egyház ugyanis abban a helyzetben van, hogy – egy kis túlzással –

¹ Tamás 2000.

híveiben, gyülekezeteiben *bipolárisan helyezkedik el* Erdélyben. Egyfelől a székelységi egységes katolikus tömb található, másfelől a többi egyházzal felekezeti-
leg vegyes átmeneti területen, a református homogén belső Erdélyen át nagy
kiterjedésűek a dél-erdélyi katolikus szórányletelepedések is. Ezek mellett
megnövekedett a nagyvárosi szórányletelepedésekben az alkalmi vagy véglegesen letele-
pedett katolikus népesség is.

Erdélyben sokat változtatott a katolikus egyház nyelvi helyzetén az is, hogy
a felszámoltság fél évszázada alatt jelentős számú volt görög katolikus lett a
hitéletben részt vevő római katolikus templomba járó vagy aktív gyülekezeti
tag. Másfelől a magyar szerzetesrendeknek is egyre nagyobb román tömege-
ket kell szolgálniuk. Harmadrészt nagyszámú csángóság és nyelvcsere mold-
vai katolikusok telepedett Erdélybe. Mindezek együtt járultak hozzá ahhoz,
hogy a római katolikus egyházat Erdélyben egy erőteljes csángósodás kíséri.
Így egyre időszerűbb kérdés a „mások” szakrális kiszolgálása, a második nyelv
alkalmi vagy folyamatos bevezetése.

A belső-, dél- és nyugat-erdélyi katolikus egyházban a másik vagy többségi
nyelv használatának több változata különböztethető meg. A rövid összefogla-
lótól a vegyes nyelvű misén át a leggyakoribb a külön román nyelvű mise celeb-
rálása. Erdély mellett ez a kérdés elsősorban a szélső területeket: a Szörényi és
Temesi Bánságot, Orsovát, Szörénytornyot jellemzik.

Külön kell értékelni az Arad, a Temesi és a Szörényi Bánság sajátos szakrá-
lis nyelvi szokásait, ahol amint ismeretes, a katolikus svábság kitelepedésével
az elmúlt fél évszázad alatt jelentős székelymagyar telepes réteg, azóta igazi
szóránnyá sorvadó népesség nyert teret a Bánság területén. Brassó és a Zsil
völgye mellett Temesvár lett a székelység ipari menekültjeinek legnagyobb
gyűjtőhelye. A helyi sváb-román kultúrájú és vezetési katolikus egyház azon-
ban nem követte kellő ütemben, kellő igénnyel és figyelmességgel az új telepes
népesség nyelvi igényeit és az új szolgálati nyelv bevezetését. A bánsági katoli-
kusságnak fél évszázadig több mint fele már magyar anyanyelvű vagy magyar
kultúrához kötődő (vagy székely eredetében kötődött), de ennek ellenére ez
nem mutatkozott meg a magyar nyelv bevezetésének felajánlásában. Persze a
magyarok mellett nagy számban érkeztek román nyelvű katolikusok is a Bán-
ságba. Itt a Bánság városaiban nemrég még szinte minden érintett területen
általánosnak mondható volt a háromnyelvű miseszolgálat gyakorlata. Ennek
ellenére ez feltartóztatlanul halad a kettő, illetve az egynyelvűség felé.

Ezt a kevert és zavaros identitást szomorúan jelzi a hagyományos német
nevű, de senki sem tudja, milyen identitású bánsági katolikus püspökök kine-
vezése, akik azonban nem vesznek részt a magyar történelmi egyházak előljár-
óinak, püspökeinek közösségi és érdekvédelmi életében, munkájában.

Külön gond és problématerület a román Regát, ahol még mindig nincs teljes
értékű magyar római katolikus lelkész, és csak Bukarestben van alkalmi szol-
gálat. A plébános ott sem magyar lelkészi minőségben szolgál, hanem káplán-
ként degradálva, beosztottként.

A katolikus egyházban is tehát egyre erőteljesebben foglal teret a többségi
nyelv mint domináns és közvetítő nyelv, és szorítja ki a kisebbségek nyelvét.

REFORMÁTUS ÉS A TÖBBI PROTESTÁNS EGYHÁZ

A református egyház nyelvhasználatának kérdését egy lelkészek körében végzett elemzés alapján mértük fel.² Ezért ennek részleteit itt most csak összefoglalom. E felmérésből kiderült, hogy a lelkészek nagy részének volt másnyelvű szolgálati élménye. De ennek ellenére az egyházak nem akarják, nem is tudják kezelni az etnikumváltás kérdését. Itt egyfelől a magándöntéses, elhallgatásos elv, másfelől az alkalmiság elve van érvényben. *Semmi áron*-elv alapján is működik az elutasító magatartás, amely igen általános, még a vegyes területeken is. A magyarul alig beszélő dél-erdélyi településeken is előfordul, hogy a közösség már csak szakrális nyelvként használja a magyart.

A *szükség szerinti* elve a legelterjedtebb. Ebben többnyire az alkalmi, kérés alapú nyelvhasználat működik. Elsősorban a temetéseken, másodsorban a szükség szerinti vegyes házasságban, a harmadik alkalmi és bármi. A *minden mindegy elve* – a beolvadás utolsó szakaszában élők kérdése.

Minden elutasító magatartás ellenére a lelkészi kar érzi, hogy a kérdés sürgős megoldásra, kezelésre és egyházi szabályozásra is vár.

Az unitárius egyház a Székelyföld központi régióira koncentrálódik, és ezt egészíti ki a bányászvárosok néhány ezres szóránysodó népessége. Az evangélikus egyház is barcasági koncentráltságú, szóránnykérdései Brassó és Szeben központúak. Mindkét egyházban alkalmi gyakoriságú idegen és többségi nyelvhasználat működik. Még nem annyira a nyelvcsere réteget szólítja meg, hanem a többségi környezetet. Mindkét egyház kettős pólusú területi elhelyezkedésű. Egyfelől a tömb vagy viszonylagos tömb, másrészt a szétszóródottakból többszörösen és fokozottan veszélyeztetett szóránnyhelyzetben élő telepesei vagy városi, ipari menekültek Dél-Erdélyben, akikből önálló gyülekezetek szerveződtek pl. a Zsil völgyében.

Neoprotestáns nyelvhasználat

A kettős vagy többes nyelvhasználat a neoprotestáns gyülekezetekben sok helyen csak a látszatát nyújtja a békének és a nyelvi kiegyensúlyozottnak. Egyrészt szóránnyvidékeken működő, hagyományosan magyar alapítású közösségekben a magyar mellé odarendelődött a román nyelv is. Másrészt a közben megváltozott arányokban a begyakorlottság okán tovább élt a kettős nyelvhasználat szokása. Ez inkább egy régi nyelvi szokás továbbélése. Az új helyeken azonban lényegében arról van szó, hogy az „ahol feltétlenül muszáj, ott bevezetjük” elve uralkodik. Alig van példa arra, hogy újonnan alakult gyülekezetekben kettős nyelvhasználat indulna a közösségszervezés. Az új helyeken az „úgyis tud mindenki a románul” elve uralkodik, és lényegében „el-unják” az anyanyelv használatát. A kisgyülekezetekben a vallási testvériség is sajnos csak formálisan működik, és a türelem is csak véges a nyelvi, nyelvhasz-

² Vetési–Orbán 2001.

nálati kérdésekben. A hit vagy/és anyanyelv konfliktusában sajnos mindig a többségi nyelv győz, amely dominanciáját, hegemóniáját még a nyelvileg kiegyensúlyozott vagy magyar többségű területeken is agresszíven érvényesíti. A neoprotestáns egyházak esetében minden vegyes területen minden esetben a kisebbségnek kell túrnie, ő veszít, őt fenyegeti leginkább a vallásilag homogén házasságokon keresztül is a beolvadás és az ütemes felszámolás. A fokozott hitélmény közösségi élménye nyelvi közösség is, amely egyneműsít, homogenizál.

A neoprotestáns egyházak nyelvhasználata alapvetően nem változott az elmúlt tíz év alatt. Megalakultak azonban a nyelvi alapon szervezett egyháztesetek, konferenciák. Ahol erre nem volt mód, ott a gyülekezeti élet kétnyelvű maradt, és továbbra is a *fordítói nyelvhasználat* van érvényben. Erdély vegyes népességű területein, ahol vegyes gyülekezeti közösségek alakultak, ez a szétválás, a szétválaszthatóság is lényegében formális maradt. Itt egy hagyományosan kétnyelvű gyakorlat folytatódott, máshol az újonnan alakult gyülekezetek esetében már nem lépett érvénybe a kettős vagy a másik nyelvhasználat. Ki kell mondani azonban, hogy bármilyen kiegyensúlyozottnak látszó nyelvhasználat ellenére a kisebbségi és fokozottan hátrányos környezetben és helyzetben lényegében *minden vegyes neoprotestáns közösségben a magyar nyelv és kultúrkör veszít*. Ez a nyelv szorul vissza, ezt a nyelvet „unja el” a leghamarabb a nyelvi kényelem.

SPECIÁLIS DIASZPÓRÁK

A nyelvi válságjelenségek azonban elérték a lelkészek belső életét is. Sajnos az utóbbi időben több trianoni régióban érzékeljük a lelkészcsaládok nyelvi válságait, identitászavarait. Nemcsak a rossz dialektus uralkodott el, hanem folyamatosan és tényszerűen bizonyítható a beolvadás is. Növekvőben van a magyar lelkészek vegyes házassága is. Erdélyben már lelkészgyermek nagy számban nem járnak, nem járhatnak magyar iskolában, románul írnak levelet szüleiknek, átveszik a román kultúrát. Mély integráció következik be, ahol a lelkész olyan mélyen épül be a település többségi életébe, hogy szinte teljes értékrendjét átítatja a másik nyelv és kultúra.

Újfajta, speciális egyházi diaszpórák vannak kialakulóan, felerősödően. Soha nem volt ilyen méretű Erdélyben a hagyományosan merev és elválasztott etnikai határok fellazulása. A román népszámlálás adatai szerint is közismertek a magyar népességen belüli történelmi etnikai rétegek, a „kisebbségek kisebbségei”, diaszpóralétünk *szubdiaszpórái*, a magyar anyanyelvű románság, némettség, a magyar zsidóság, örménység. Igen figyelemreméltó gyarapodást figyelhetünk meg azonban abban, hogy az egyre erőteljesebb integrálódásban jelentős számú magyar lány megy férjhez román ortodox lelkészhez. Jelentős számú a magyar hátterű vagy *kiegészítő kultúrájú* ortodox lelkész, számottevően megjelent a vegyes családból származó, olykor magyar nevű ortodox lelkész kategóriája is. A magyar–német vegyes házasságokban nagyszámú

szász evangélikus lelkésznek van magyar etnikai háttere, másodlagos kultúrája. Kisebbségben él közöttünk magyar kultúrájú vagy elmagyarosodott néger és félvér, olykor „magyar vallású”, nemritkán „székelynéger” gyermek és serdülő is. A cigányság nyelvi-etnikai és vallási attitűdje mindentől és mindenkiétől eltérő.

Valamennyiük sajátos arc, feladat, akiket az egyházaknak valamiképpen meg kell szólítaniuk.

A HIT VAGY/ÉS ANYANYELV DILEMMÁJA

A kisebbségi egyházak a magyar vagy magyar eredetű és identitású egyének, hívők lelki, keresztyén értékekkel történő kiszolgálásában egyre nehezebb helyzetben vannak, mert folyamatosan választaniuk kell a hitvallás és a nyelv között. Ez látszólag könnyen áthidalhatónak tűnik ugyan, de lényegében igen nehéz kérdés. Nem mehetünk bele a nyelvi kérdések és viták részleteibe, de a nyelvészek szerint a szakrális nyelvet a kultuszban részt vevőnek nem minden esetben kell értenie. A szakrális nyelv lehet a *nem értett magyar is*. Nem tudjuk azt sem, hogy a nyelvi másság teljes vállalása a járható út vagy a teljes, vagy részleges elzárkózás. Mindkettőnek vannak alapos érvei és hívei is.

A szaktudománynak a magyar történelmi egyházakat a tapasztalatok feldolgozásával és nagyon alapos kutatásokkal kell segítenie abban, hogy itt a helyes vagy arany középutat megtalálják. Egységes recept nem adható, de az a baj, hogy ezen a területen a teológia és nyelvészet nem minden esetben van egy véleményen. De a tudománynak legalább vállalnia kell, hogy szakemberként az egyházak mellé áll, és az eddig amerikai, európai magyar és Kárpát-medencei vallási-nyelvi együttélési, nyelvváltási és nyelvhasználati tapasztalatokat feldolgozza.

Az azonban egészen biztos, hogy az egyházi szolgálat közösségében a kisebbségi anyanyelven szervezett egyházak szakrális tevékenységében való részvétel, a hitélmény nyelvi közösségi élmény is egyben. Ez pedig az identitás megmaradásának egyik biztos záloga. Ezen az úton kell az egyházaknak haladniuk, hogy közösségteremtők, nyelvi és lelki otthont kialakítók legyenek.

Csángó egyházi vonatkozások

Az egyház és szórvány kérdéskörét a csángókat illetően is rendbe kell tenni. Ha egyházrendi kérdésekben nem is, de a lelki gondozás kérdésében lépni kell.

Egyszer talán valaki megírja a csángó nyelvváltás és két, illetve egynyelvűség menetét és helyzetképét is. Ezt a kérdést társadalom-lélektanilag is rendbe kellene tenni. Ma Erdélyben és a teljes magyar nyelvterületen divat a janicsár papok szidalma. Seholy ennyi etnikus babona nem foklorizálódott és mitizálódott, mint a csángókérdésben. Ezek közé tartozik a „janicsár pap”, fajtáját

üldöző moldvai katolikus pap stigmája. Úgy érzem, hogy ez nincs rendbetéve, átgondolva.

Nem hiszem, hogy közelebbről volna nyitásra lehetőség, egyházpolitikai akarat a csángókérdés kezelésére. Neuralgikus elemeit, a kettős és bietikusi identitás sajátos társadalom-lélektani elemeit alaposan elemezni kellene. Én el tudom képzelni, hogy a nyelvi helyzet elemzésére és a kettős etnicitás mérlegelésére a kétnyelvűség kutatásában oly nagy tapasztalatokra szert tett Bartha Csilla kapjon megbízatást. Külön érdekesség lenne ezt a munkát az ő nagy nyugati magyar tapasztalataival elvégezni és a két mintarégiót „összehasonlítani”.

AZ EGYHÁZAK EGYRE SŰRŰSÖDŐ FELADATAI

Még megközelítőleg is nehéz számba venni, hogy a magyar kisebbségi egyházak milyen hatalmas kiterjedésű területen, hány településen teljesítenek szolgálatot. Erdély peremrégióinak több mint félezer településén csak az egyház van jelen szakrális, nyelvi, közösségépítési szinten. Vagy ha már nem is él ott egyháztag, számontartási és jelképes jelenléti szinten. Nincs senki más, aki leereszkedne az etnikus lét és felszámolódás mélységeibe, a mindennapi küzdelembe. Nincs aki ezt vállalná, aki ide értékeket szállítana le, aki levinné az egyetemességet, a *magyar globalitást*. És a szórvány már szinte teljes egészében egyszerre lett *globális és részecskekérdés*, a nagy mentés és töredék értékek begyűjtésének gondja és feladata.

Ebből is eredően az egyház feladatainak sokrétűségét és az egyház szórványkezelésének multifunkcionalitását az is adja, hogy akárcsak *az egyház, a szórvány kérdésköre is a kisebbségi társadalom minden széletével érintkezik*. És ezzel visszatértünk elemzésünk kiindulási kérdéseire. Az egyházat sokoldalúsága nehéz feladat elé állítja, mert *totális intézményként* kell fellépnie, vagy minden társadalmi szerepet, feladatot, intézményt valamilyen formában megdupláznia vagy legalább párhuzamosítania. Ez pedig értelmetlen és lehetetlen. A teljes romániai magyar és hiányzó intézményrendszer feladatkörét kellene megdupláznia. Ez így nem megy.

A lelkész a perem reményének utolsó prófétája, kiszállítója. Innen ered minden cselekvési területen a kapkodás, szétesés, a kellő figyelemösszpontosítás hiánya. A problémakezelésbe tehát szinte minden kisebbségi intézményt meg kell szólítani, be kell építeni. Nagy gond, hogy ezt miként éadjuk el: hogyan építse ki minden országos intézmény a maga szórvány megfelelőjét, vagy feladatmegoldásai érdekében hogyan épüljön bele az országos intézményekbe. Ezért is esik szét munkánk, lesz egyszerre szociális, szakrális, gazdasági, oktatási, ifjúsági kérdés.

Közhely, hogy a lelkész maradt az utolsó bástya. De ehhez a papi hivatás végzéséhez a lelkészt egy multifunkcionális munkakörre kell felkészíteni, oda kiküldeni, abban segíteni és felügyelni. Régebben még hittünk abban, hogy *háromlábú értelmiségkitelepítési, közösségrehabilitációs terv* készülhet: a taní-

tóé, a lelkészé és a diakónus-falugondnoké. Ma már a 300 léleknél kisebb közösségekben örülnénk, ha a *közösségépítő lelkészcsalád* multifunkcionális településgondozó, közösségfejlesztő munkaköre születhetne meg: a lelkészeké és a tiszteletes asszonyoké. Mert a lelkész nem magyartanár, nem nyelvművelő, nem menedzser, nem agrármérnök, nem művelődési intézmény, nem színjátzó és rendező, nem vállalkozó és a közösségfejlesztő, hanem együtt mindenikből egy kicsi. Ami egészen biztos, hogy *kisközösségi animátor*. Ezt az árnyos adagolást kell megtanulnia, ezt kell neki megtanítani, törvényileg is behatárolni. Az az igazi lelkész, aki egy vagy több rész- vagy összefeladatba való teljes elmélyülés helyett megtalálja a leosztás és szétosztás helyi módjait és személyeit.

A társadalom az egyházaktól egyrészt többet vár el, mint amit az elvégezhet, másrészt mindazt elvárja, amit maga nem tud, de nem is akar elvégezni. *Illúzióinak teljesítését várja az egyháztól*, lelkiismerete megnyugtatót.

Oda kell eljutnunk, hogy az *egyházat a maga szakrális munkájában segítsük*. Az egyháznak munkát szeret adni mindenki, leginkább a szórványban a társadalmi elvárás, de a politikai elit nem látja, nem értékeli belső életét és munkáját. Egy hamis pályázati rendszerrel szüntelenül mellékpályákra kényszerítette. Pedig a direkt mentési feladatok helyett az indirektet kell kiépítenie. Ne azzal kezdjük, hogy adjunk neki kintről diaszpórávédelmező szociális feladatokat, hanem helyezkedjünk bele az egyház küldetésének és szolgálatának belső folyamataiba. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy *az egyház saját belső szakrális, egyházi szolgálatai közel másfél évtizedig, egészen az utóbbi évekig sehol, egyetlen támogatási rendszerben sem jelentek meg*. A lelkész, ha betegeket segített, pályázattal kaphatott a szociális alapból vagy a Mocsáry Alapítványtól. Ha bentlakást, kollégiumot épített, az OM-től. Ha ifjúsági tábort szervezett és művelődést irányított, a NKÖM-től vagy a GYISM-től. Ha vállalkozott, az Új Kézfogástól. De azért, hogy a szakrális feladatainak tartozékaként, az anyanyelv utolsó hajszálérküldetését elvégti, ezért az utóbbi időkig senki sem támogatta.

Egyértelmű tehát, hogy ha a kisebbségi egyházak szolgálatát valamilyen *normatív támogatás nem tekinti a magyar nyelv misszionáriusának*, nem szabad és nem lehet támogatásról beszélni. A minta a német modell lehetne. Az erdélyi szászok és a többi területek népi németjeihez hasonlóan, ahogy Németország afféle anyaország szerepet vállal értük, a felszámolt népi német területek fenntartásának mintájára a magyar szórványvidékeket is kiemelten védett etnikai zónának kell tekinteni.

A magyar kormány és a határon túli egyházak műhelyében a 2003. év végére elkészült a kisebbségi egyházak segítésének, a lelkészek magyarországi fizetésének és fizetésekiegészítésének terve is, amely – ha lesz rá pénz – valószínűleg új fejezetet nyithat majd a szórványkérdésben. Ennek végrehajtása is az egyházra vár.

Ehhez azonban új szemlélet is kell: az eddigi mitikus, misztikus beszédmódot fel kell váltania és ki kell egészítenie a reális és cselekvő, hitvalló keresztény beszédmóddal.

KUTATÁSI FELADATOK

Végül csak vázolni tudom a nagy kutatási paramétereket, amelyek onnan lent-ről, problémaközélebről látszanak és sürgetnek. Adtam ilyen jellegű ötleteket a szórványstratégiában, a *Magyar Kisebbség* 2000. 2. számában, adtak többen is az elmúlt 14 év duzzadó magyarországi és határon túli szórványkutatásaiban is.

A fogalomról

A mai megbeszélésen is kiderült, hogy a fogalom meghatározásával még mindig adósak vagyunk. Itt is van még bőven feladat. Véleményem szerint az is baj, hogy mindig beleesünk a fogalomkeresés csapdájába. Már voltam néhány tucat olyan tanácskozáson, ahol semmit nem tudunk megbeszélni, mert vagy nem használtunk közös fogalmat, vagy minden értékes elemzés a *fogalom-görcshöz* vezetett. Nem jó, ha e kérdésekről a meghatározás görcse, a *fogalom-függőség* miatt már nem tudunk érdemben beszélgetni. Olyan, mint az aranyláz, mint a kábítószer-függőség, mint az odüsszeuszi szirének éneke. Azt hiszem, hogy az a kutató jár el bölcsen, az nem görcsöl be a fogalommeghatározás kényszerétől, aki megelégszik a jelenség főbb elemeinek kijelölésével, a körüljárással, a kérdéskör egy-egy elemének felvázolásával, és annak mentén keresi a maga számára kijelölt utat.

Én már jónéhány éve bizonyos témához adekvát és *rétegjelentésű szórványfogalmat* használok, és az elemzéseket a kitűzött, megoldásra váró feladat köré rendezem. Számomra a *szórványfogalom egyértelműen nyelvi-etnikai veszélyeztetettség* és ennek veszélyességi fokozatai között keresem a megoldást, és ebben a módszerben még nem csalódtam.

Szociográfiai, szociológiai feladatok

Az egyik cselekvési, „kutatási” irány a régi, klasszikus magyar leíró szociológiai és irodalmi szociografikus hagyományok folytatása lenne. Az, amit a magyar és erdélyi szociografikus iskola megteremtett. Ennek részleteibe nem mehetünk bele, de Magyarországon a 80-as évektől kezdődően már erősen megmutatkoztak a klasszikus szociográfia avíttóságának jelei, a 90-es évektől már – néhány irodalmi kivételtől eltekintve – *a teljes magyar nyelvterületen haldoklik a klasszikus szociográfia*, vagy átment riportba, illetve a publicisztikába, és a publicisztika azt hiszi, hogy a riport be is tölti a szociográfia teljes küldetését. Ime egy terület, ahol egy helyzetet, feladatokat és tennivalókat számba vevő jellel a szórványkérdéssel újat lehet behozni. Talán egy jó felrázó szociográfiával a szórványkérdést ismét cselekvési helyzetbe lehet hozni.

A „szociografizálásban” is meghúzódhatnak a nagy kutatási és problémafelvetési veszélyzónák is: a provincializmus, regionalizmus, szakszerűtlenség. De a

sajátos erdélyi hagyományok tartozéka a leíró kutatás, a kutatás helyzetmegoldó közelsége, a problémamegoldó parancsa felőli megközelítés. Mondhatnánk úgy is, hogy a stratégiai, a közhasznú kutatás. Nem igazán engedheti meg a mai magyar szórvány- vagy veszélyeztetett etnikumkutató, hogy csak steril kutatást végezzen. Ennek a veszélyei is látszanak, mert egyrészt elcsúszhatnak a pragmatizmusba, másrészt nem lesznek szakszerűek.

Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a szórványkutatási területen még mindig nincsenek rendbe téve az elméleti és tudományos alapok, vagy ha vannak is, többnyire empirikusak és pragmatizmussal dúsítottak. A hatalmas tereptapasztalati élményt még mindig nem tudta feldolgozni a tudomány elmélete. Nehéz rendbe tenni az etnikus folyamatok sokarcúságát, szinte követhetlenségét.

A legnagyobb hiány a szórványkutatás területén talán ott mutatkozik, hogy a kutatók nem helyezték bele a *nagy nemzetközi összefüggésekbe*. Mi csak a mi nagy fájdalmunkkal vagyunk elfoglalva, de rá kell jönnünk arra, hogy a nagy európai, sőt világdiaszpórák kérdése természetes módon tartalmazza az analógiákat és áthallásokat is a magunk etnikai veszélyeztetettségének kérdéseire. Ha van ma nagy mulasztás, az az, hogy hiányzik a tudományos információcseré, a nagy nemzetközi összefüggések feldolgozása és bedolgozása a magyar szórványkérdésbe, ami pedig van, az nem jut el az egyházi, politikai szintekig, nem érkeznek el a cselekvés gondjaival küszködő nyelvi kiséregiókba.

A stratégiai, cselekvésközpontú kutatásnak is nagyon híján vagyunk. Nem telik el olyan év, hogy nem kérne valaki pénzt szórványadatbázis elkészítésére. Meg kell értenünk, hogy az ilyen széles és kiterjedt adatbázis elkészítése csak cselekvés és problémamegoldó közelből készülhet, oda, annak ellenőrzési, javítási és érvényben tartási körébe kell visszatérnie.

A legnagyobb kutatási hiányterületek, gondok továbbra is a nyelvi, a *nyelvészetiek*. Jól halad az összehasonlító nyelvészet, a kétnyelvűség kutatása, de mégsem értjük igazán a nyelvhasználat, a nyelvi térvesztés belső, mély és egzisztenciális kérdéseit. Tele vagyunk nyelvi gondokkal. A magyar nyelv *használati értékének* leértékelődése Kárpát-medencei összmagyar jelenség. Nem értjük a magyar nyelv ilyen hatalmas méretű elértéktelenedését a határ és a kiemelt körű nyelvi régiókban és az egész Kárpát-medencében. A *nyelvi térről* ilyen méretű romlását.

Lehet, hogy sokan nem tudják, de ebben a pillanatban az egyetemes magyarságnak nincs egyetlen, az egész Kárpát-medence magyar nyelvterületén fogható magyar nyelvű rádiója. A Kossuth Rádió már rég nem az. Önmagáért beszél, hogy a Szabad Európa megszűnése óta tart ez az állapot.

Nyelvében hal a szórvány!

Elindult a *kedvezménytörvény* életbe léptetése, de hiányzott az alapos és majdnem kimerítő előzetes elemzés és hatástanulmány a kedvezménytörvény legfontosabb küldetéséről: a határon túli *sérült etnicitást* felértékelő céljáról és várható eredményességéről, az etnicitás rehabilitálásáról. Még nem késő, de ezt is el kell végezni. A gyermekpénzek, az oktatási-nevelési támogatás várha-

tó eredménye mindenképp jótékony hatású lesz. Minden bizonnyal mozgósítani fogja a családokat, a magyar oktatás választásában eddig hezitáló szülőket, *növeli a magyarság konkrét anyagi értékét*. Ha nem is túl belső és tisztességes, de afféle *megélhetési magyarságot, anyagi értékelvű magyarosodást* fog kreálni, ami nem baj. A baj az, hogy ennyi pénzből juthatott volna ennek a folyamatnak egy alapos és olcsó elemzésére is. Így kiengedtük a szellemet a palackból, és ki tudja, hol áll meg. Ha rehabilitációs célzatú, akkor a támogatottak körébe bele kellett volna kerülniük a szórványmagyaroknak és az óvodásoknak is, és még szélesebb lehetne a kör. Felületi kezeléssel és improvizálva pedig nem lehet magyarságterveket készíteni.

Külön kell kiemelni a *csángókutatásokat* is. Itt – egyébként teljesen érthetően és a legnagyobb veszélyeztetettségben – az irányt alapvetően a folklórkutatások határozzák meg. Az ott zajló etnikai folyamatok menete, iránya, üteme és a felszámolódás egészének a rendszere titok. Engem különösen az etnikai átmenetek, az értékrend zavar, e lassan teljesen kiegyensúlyozatlan román kultúrdominancia érdekelne. Én is nagyon szeretnék olvasni már egy szociolingvisztikai és magatartáskutatási tudományos elemzést a csángó papság etnikumváltási folyamairól, és ennek tudományos magyarázatairól, az *értékrendzavarról*, sőt, zűrzavarról, a hallatlan ellentmondások, eltérések egyeztetéséről, ahol az otthoni csángó magyar kultúrájú pap saját népe és anyanyelve ellen agitál, miközben otthon anyjával csak magyarul tud beszélni. Ehelyett a kutatás helyett nálunk csak a janicsárpapozás folyik. Hogyan lehet a nyelvi-etnikai szférában is ilyen hallatlan ellentmondásokat egyeztetni és egyetlen személyiségben együtt éltetni? Hogyan lehet egy etnikai csoportot szellemileg is vezető klérusnak feldolgozni azt, hogy a maga mai új és vállalt román katolikus identitásáért a múltat is meg akarja visszafelé változtatni, és tud hozzá szemrebbenés nélkül hazudni?

Van tehát bőven egyházi, politikai, közösségépítési és tudományos feladat. De ezek elvégzéséhez a pusztulásélmények halálhangulatának lebegtetése helyett folytatni kell az alapos és tervszerű közös munkát. Határon innen és túl.

Irodalom

Tamás József 2000. A csángókérdésről. In Keszthelyi Gy. – Erdélyi I.-né (szerk.): *Egyház és magyarság. Magyarország 2000: hét egyház és felekezet határon túli és hazai lelkipásztorainak, világi elöljáróinak tanácskozása*. 2000. január 27–28. [Esztergom], Budapest, Custos, 2000.

Vetési László – Orbán Lajos 2001. Magyar egyház, de milyen nyelven. *Kisebbségkutatás*, 10, 1, <http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/2001-1/5.htm>